

*XVII-wieczne malowidła ściennie na drewnie w kościołach Polski południowej. Historia, technika i technologia oraz metody konserwacji i restauracji.
Wykorzystanie wzorów graficznych w praktyce konserwatorskiej.*

Złożoność problematyki związanej z konserwacją XVII- wiecznych malowideł ściennych w rzymskokatolickich kościołach drewnianych na terenie Polski południowej wymaga łączenia badań z dziedziny konserwacji oraz historii sztuki. Praca, wobec niezwykle skromnej literatury przedmiotu, jest pierwszą próbą przekrojowego spojrzenia na zagadnienie. Punktem wyjścia dla rozważań było stworzenie kompletnego katalogu omawianych dekoracji malarskich, grupującego tematy przedstawień, technikę i technologię, materiały i metody zastosowane przy dotychczas przeprowadzonych pracach konserwatorskich. Praca stanowi opatrzone komentarzem podsumowanie dotychczasowych badań z zakresu historii sztuki oraz doświadczeń konserwatorskich, gromadzonych od połowy ubiegłego stulecia. Uwzględniony został cały dostępny w archiwach materiał, wraz ze szczegółowym podaniem miejsca przechowywania opracowań niepublikowanych, co znacznie ułatwia proces poszukiwań pośród rozproszonych informacji. Opracowanie w dużej mierze bazuje na przeprowadzonych przez autorkę badaniach, próbach oraz indywidualnie zastosowanych metodach konserwacji przy XVII- wiecznych dekoracjach malarskich w gotyckich kościołach p.w. Nawiedzenia NMP w Iwkowej oraz św. Michała Archaniola w Binarowej.

Wykonane na potrzeby pracy przekrojowe zestawienie wszystkich zachowanych na terenie Polski południowej przykładów XVII- wiecznego malarstwa ściennego w kościołach rzymskokatolickich, dało możliwość wyciągnięcia wniosków dotyczących zarówno sposobów komponowania dekoracji malarskich, kształtowania ich programów ikonograficznych, charakterystyki techniki i technologii wykonania, jak i pozwoliło na określenie metod oraz materiałów najczęściej stosowanych we współczesnej praktyce konserwatorskiej.

Analiza stylistyczna i warsztatowa omawianych malowideł jest niezwykle trudna do przeprowadzenia ze względu na ich stan zachowania oraz rozległe uszkodzenia, zwłaszcza w obrębie partii wykończeniowych, świadczących o indywidualnej manierze malarskiej i jakości artystycznej warsztatu. Rozważane dekoracje świątyni drewnianych niewątpliwie reprezentują zróżnicowany sposób komponowania płaszczyzn ścian oraz stropów, wynikający zarówno z samej tematyki

przedstawień, jak i zastosowanych rozwiązań formalnych. Obok wyraźnego nawiązywania do aktualnych w XVII w. sposobów dekorowania ścian, jak podziały architektoniczne, imitacje dekoracji stiukowych czy bogatych tkanin, odnajdujemy przykłady długiego trwania form tradycyjnych, wywodzących się jeszcze z tradycji średniowiecznych, obejmujących pasowe dekoracje stropów, również z motywami patronowymi czy podziały kratownicowe wyznaczające granice scen figuralnych. Różnorodne sposoby komponowania ścian rzymskokatolickich świątyń drewnianych występowały równolegle na przestrzeni całego stulecia i jak się wydaje nie można ich ująć ściśle w ramy liniowego rozwoju.

Przeprowadzone badania zwracają uwagę na oryginalność koncepcji tworzenia rozbudowanych cykli malarskich, stanowiących przykład sztuki silnie zaangażowanej w prąd myślowy epoki i silnie odzwierciedlających charakterystyczną w dobie kontrreformacji potrzebę tworzenia obrazów o dydaktycznej funkcji. Analizując programy ikonograficzne malowideł, zawierające wielokrotnie powtarzające się tematy, nie sposób oprzeć się wrażeniu, iż powstawały one jako rodzaj polemiki z protestantami oraz nurtami teologicznymi uznanymi w XVII- wieku za heretyckie, stanowiąc kontrreformacyjną odpowiedź Kościoła rzymskokatolickiego. Nieksplorowane dotychczas pole do badań z zakresu historii sztuki stanowi zestawienie tekstów kazań z epoki z obrazami jakie odnajdujemy na ścianach świątyń drewnianych. Dlatego niezwykle istotne jest poprawne odczytanie tematów poszczególnych przedstawień na etapie konserwacji. Pozwala to na dopasowanie tekstów literackich, do pozornie przypadkowych dla dzisiejszych odbiorców zestawień, a w konsekwencji odnalezienia ich pierwotnego sensu. Niepoprawna identyfikacja powoduje, że nie możemy połączyć scen w większe grupy treściowe, a standartowe podejście często zawodzi wobec zawiłości XVII-wiecznej teologii.

Warto wreszcie zaznaczyć, iż w czasie prowadzonych prac konserwator staje w obliczu konieczności wykonania zabiegów w sposób gwarantujący zachowanie poprawności oraz czytelności treści malowideł przy ich dużym skomplikowaniu oraz niecodziennej ikonografii. Jak wykazały przytoczone w pracy przykłady niejednokrotnie, wraz ze zmieniającym się stanem badań, konieczne jest przeprowadzenie korekt wcześniejszych działań zniekształcających malowidła pod względem treściowym.

Przeprowadzone badania ikonograficzne ukazują, iż masowe wykorzystanie grafiki jako silnej inspiracji przy kształtowaniu omawianych dekoracji malarskich było

w XVII- wieku szalenie popularną praktyką. Najchętniej czerpano z doświadczeń artystycznych środowiska niderlandzkich i włoskich miedziorytników. Odnalezienie wzoru, będącego taką inspiracją, staje się nieocenionym narzędziem w pracy konserwatora i pozwala rozstrzygać wątpliwości pojawiające się na różnych etapach pracy, obejmujących usuwanie przemałowań czy uzupełnianie ubytków warstwy malarskiej. Choć wykorzystanie grafik jako źródła ikonograficznego znane było badaczom od lat to jednak współcześnie, wobec masowej digitalizacji zbiorów graficznych na świecie, warto rozpatrzyć ich szersze zastosowanie przy prowadzonych pracach konserwatorskich. Łatwość i szybkość samych poszukiwań, możliwych do przeprowadzenia bez pracochłonnych wizyt w archiwach i magazynach muzealnych, otwierają nowe możliwości do interpretacji omawianych malowideł ściennych. Każdorazowo odnalezienie wzoru graficznego skłania przede wszystkim ku krytycznemu spojrzeniu na poprawność dotychczas wykonanych uzupełnień i rekonstrukcji. Warto również zaznaczyć, iż tradycja szerokiego stosowania wzorów graficznych w dekoracjach kościołów drewnianych utrzymała się bardzo długo, a jej wpływ dostrzegamy niemal do końca XIX w. Daje to możliwość wykorzystania tej metody badań również w przypadku późniejszych dekoracji malarskich.

Przebadane dekoracje malarskie wykazują szereg cech wspólnych pod względem techniki i technologii wykonania. Przekrojowe zestawienie materiałów archiwalnych oraz wykonanych badań fizyko- chemicznych pozwoliły wyróżnić dwie zasadnicze grupy wypraw ścian: kredowo- klejowe i wapienne, a także zweryfikować najczęściej stosowane spoiwa białkowe: na bazie tempery wapiennej typu kazeinowego oraz klejów glutynowych. Analiza może stanowić punkt odniesienia dla badań nad kształtowaniem się technologii i technik malarskich w zakresie malarstwa ściennego na podłożu drewnianym, zarówno w okresach poprzedzających, jak i następujących po powstaniu omawianych dekoracji malarskich.

W pracy omówione zostały podstawowe zabiegi przeprowadzane przy malowidłach obejmujące: odczyszczanie, utrwalanie i podklejanie, uzupełnianie drewnianego podłoża, zapraw i warstwy malarskiej. Prowadzone od dziesięcioleci prace konserwatorskie dały możliwość przeglądu metod i materiałów oraz oceny ich realnego sposobu starzenia się w specyficznych warunkach świątyń drewnianych. W opracowaniu zestawiono współcześnie stosowane metody i materiały wraz z próbą ich charakterystyki i oceny. Praca zawiera praktyczne uwagi dla konserwatorów, mające realne zastosowanie w procesie konserwacji XVII- wiecznych dekoracji malarskich.

Świadome kształtowanie procesu konserwacji, oraz dobór środków uwzględniać musi nie tylko pierwotną technologię i zabiegi dotychczas wykonane przy malowidłach, ale również wybiegać w przyszłość i starać się przewidzieć konsekwencje aktualnie przeprowadzanych zabiegów. Zróżnicowane pod względem właściwości współcześnie dostępne środki odnajdujące zastosowanie na różnych etapach prac stwarzają możliwość dokonania właściwego wyboru, dostosowanego do indywidualnych potrzeb obiektów. Przegląd materiałów i metod konserwacji zachęcać może do podjęcia dalszych badań materiałowych dla malarstwa ściennego na drewnie, a doświadczenia wyniesione z prac prowadzonych przy XVII-wiecznych dekoracjach malarskich mogą również stanowić punkt odniesienia dla badaczy malowideł z innych okresów.

Gratiana